

Cserei Mihály végrendelete.

(Első közlemény.)

Cserei Mihály az erdélyi történetírók legérdekesebb alakja. Története annyira össze van forrva élete folyásával, hogy annál jobban megértjük és kellő kritikával használhatjuk történetét, mennél inkább megismerjük élete körülményeit.

Folyóiratunk múlt évfolyamában csinos értekezést közöltünk »Cserei Mihály és historiájá«-ról *Szigethy* Lajos eperjesi tanár tagtársunk tollából és életrajzához adalékot Domján Istvántól (»Cserei Mihály, a kálvinista« cz. a.).

A Történelmi Tár 1880. 1881. évfolyamában *Abafi* Lajos is közölt tőle két cikkben életrajzi adalékokat (»Cserei Mihály, a történetíró« és »Cserei Mihály végrendelete«) s az elsőben említi, hogy »Cserei Mihálynak, a jeles memoire-írónak és korának legkiválóbb magyar történetírójának *két kötet eredeti kézírata van kezeinknél.*« Továbbá ezt mondja: »Mindezekben elszórva bőven vannak *életrajzi adatok*; mert Cserei oly subjectiv természetű volt, hogy akármiről írt, mindenüvé beleszővi saját élményeit. Leginkább áll ez *két rendbeli végrendeletéről*, melyek egyikében vagyona iránt intézkedik, míg a másik inkább *szellemi végrendeletül* tekintendő.

Ezt az utóbbi végrendeletet, melyben gyermekeinek erkölcsi tanácsokat, az élet útain követendő irányelveket szab eléjük (31 pont, latin versek és 8 pont bölcs tanács Cincinnatus után), ki is adta Abafi Lajos (Tört. Tár 1881, 148—157); de hiába vártuk mind-
eddig Cserei Mihály tulajdonképeni *végrendeletének* kiadását.

Azóta Cserei Mihály végrendeletének eredeti, sajátkezű, megpecsételt példánya kezemhez jutott a gr. Toldalaghy család radnótfáji levéltárából, melyet Cserei Mihály »életének hetvenkilenczedik esztendejében szóról-szóra maga kezével írt le« 1746-ban és 1748-ban s 1751-ben újabb pótlásokkal látott el. Közlésével azonban nem akar-

tam az Abafi Lajos kezében levő (eredeti?) végrendelet kiadásának elibe vágni s közlés nélkül küldtem vissza Radnótfájára. De Abafi tudtommal azóta sem közölte sehol a nála meglévő végrendeletet.

Azóta újabban Nagyajtai Cserei Ákos úrtól kaptam meg Cserei Mihály ugyanazon 1746—1751. végrendeletének egy hiteles másolatát, a mely évek óta kiadatlanul hever írártáromban.

Szigethy Lajos munkája »Cserei Mihály és historiájá«-ról, a mely gondosan állítja össze a Csereire talált adatokat és mégis több olyan tekintetben hiányos és hézagos, a mi Cserei Mihály végrendeletéből kiegészíthető lett volna, megérlelte bennem a szándékot, hogy itt az ideje Cserei Mihály ez érdekes és terjedelmes végrendeletét kiadni s hogy arra a legilletékesebb közlöny az »Erdélyi Múzeum.«

A végrendelet magában is érdekes olvasmány, Cserei Mihály lelki világának, gondolkozásának, világnézetének, családja tagjaihoz való viszonyának (pl. második feleségével való elégedetlenségének) hű tükre és tolmácsolója — s egész életrajzának, részben historiájának leghitelesebb kiegészítője.

Sz. L.

* Nagy-Ajtai Cserei Mihály testamentaria dispositioja.

Anno 1746. 10. Januarii.

Az egy megoszolhatatlan, megváltozhatatlan, egyedül bölcs, egyedül szent, egyedül igaz, irgalmas, egyedül öröktől fogván való, mindeneket semiből teremtő Atya, Fiú, Szentléleknek egy Istennek szent nevében. Amen.

Ettől a háládatlan világtól megvetett, megaláztatott, mint a játzó labda, sok kézre hanyattatott, sok keserves változásokkal, siralmas kárvallásokkal, rabságokkal, irtóztató sok rendbeli nyavalyákkal, sok halálos bánatokkal, testiben-lelkiben ugyan megfonyasztatott, soha teljes életében csak egy napot is kedvére nem tölthető, magát minden embereknél bűnösebbnek ismerő és valló, de minden bűneit az idevezítő Isten, Úr Jézus Krisztus drága szent sebeinek mélységibe bérakó, bűneinek bocsánatát, lelkének idvességét nem a maga jó cselekedetéből, hanem a kegyelmes Istennek ingyen való irgalmából, az Úr Jézus egyszeri tökéletes áldozatjának megbecsülhetetlen érdemből igaz hittel váró, s bizonyosan remélő, szegény, nyomorúlt, por, hamu, féreg, *Cserei Mihálynak* utolsó testamentoma.

Legelsőbbben is magasztalom nagy hálaadással az én jó Istennek dicsőséges szent nevét, hogy ingyen való s tőlem soha meg

nem köszönhető édes atyai szerelméből engemet a kárhozatnak sárjába esett haragnak edényét öröktől fogván az örök életre kegyelmesen elválasztott szent s egy természetű szerelmes fiának drágalátos vérével, a pokoltól megváltott, keresztyén szülők által e világra hozott, az igaz idvezítő reformáta religioban felnövelt, sok rendbeli lelki-testi áldásával, egymás után két feleséggel, szép gyermekekkel, tisztességes étellel, minden érdemem felett megáldott, sokféle és sokszori nyomoruságokból csodálatosan kiszabadított, irtóztató sok rendbeli betegségekből meggyógyított, sok rendbeli szörnyű keserűségemben, lelki testi gyötrelmeimben szent lelke által kegyelmesen vigasztalt, bátorított szüntelenül, mint a tengeri habok, egymás után rám tódúlt hallatlan sok keserves kárvallásaim között is el nem hagyott, épen utolsó szűkségre, s szegénységre nem juttatott, a melyekért, s több megszámlálhatatlan isteni jótéteményeiért minthogy teljes életben ő szent felségének haládatlansággal, bosszúsággal fizettem: kérem a föld poráig való megalázódással az Úr Jézus Krisztus szerelmében, drága érdemében ő szent felségét nekem örök kárhozatot érdemlő, holt kutyához hasonló bűnös féregnek kegyelmezzon meg, utálatos bűneimet kegyelmesen megbocsátván, szegény bűnös lelkemet halálom óráján magához venni és örökké való nyugodalomba béinni méltóztassék, hadd legyek én mind e világ előtt minden szegény bűnösök vigasztalására, az ő isteni véghetetlen irgalmasságának eleven példája és tükröje.

Az én mostani feleségemtől, *Széki Zsuzsánnától*, édes gyermekeimtől, fiamtól, *Cserei Györgytől*, életben maradott leányaimtól, *Máriától*, *Klárától*, *Zsuzsánnától*, minden unokáimtól, testvéröcsémtől, vejeimtől, menyeimtől, hugaimtól, közel és távol való kedves atyámfiától, sógoraimtól, jó uraimtól, jóakaróimtól, assesor-társaimtól, barátaimtól, falus fejeimtől, szolgálóimtól, cselédeimtől, jobbágyaimtól és minden rendbeli emberektől, valakiket valaha ismertem és kiknek társaságokban voltam, mind szántszándékos, mind gyarlóságból esett vétkeimről, fogyatkozásaimról szeretettel, becsülettel, alázatosan bocsánatot várok és kérek: úgy szintén én is mind azoknak, valakik ellenem teljes életben akarmely nagy dolgokban is tudva és szánt akarattal vagy erőtlenségből akár mikor, akár mennyiszer vétettek, teljes keresztyéni indulatomból teljes bocsánatot adok, sőt hogy a szent Isten is mind az ellenek való vétkeket kegyelmesen és végképpen megbocsássa, mind most, mind végső órámon is azt kívánom.

Feleségemnek, fiamnak, leányaimnak, s azoknak világ végéig való maradékainak igaz, örökös tótorul hagyom a minden özvegyek, árvák kegyelmes tótorát, az én jó Istenemet, kinek atyai kegyelmes szárnyai alá ajánlom őket lelkekkel-testekkel, világi életökkel, külső-belső javakkal, házokkal, jószágokkal, házok népével, cselédjekkel, jobbágyokkal, majorságokkal, marhájokkal együtt. Az én jó Istenem

viselje kegyelmesen gondjokat, minden kigondolható lelki, testi veszedelmektől, változásoktól, kárvallásoktól, betegségtől, szegénységtől, keserőségektől, mindenféle ártalomtól, bűnbeeséstől kegyelmesen oltalmazza, minden kigondolható lelki, testi, szép áldásokat, áldomásokat, bűnbocsátó kegyelmet, idvezítő szerelmet nagy bőséggel fordítson mindnyájokra, s világ végéig való maradványokra, idves-séges életben, az igaz reformata religióban szent lelki kegyelme által halála órájáig kegyelmesen vezérelje, s holtok után az örök boldogságban lelkeket bevigye.

Hogy pedig eddig megmaradtott kevés javaim s jószágaim iránt dispositiót tegyek, szükségesnek itéltem azért, hogy holtom után feleségem, fiam s leányaim között obveniálható egyenetlenséget eltávoztassam, melyek iránt teszek ilyen rendelést.

1. Noha az Istenem engemet sok szép belső világi jókkal megáldott volt az én rendemen, de ugyanazon szent Isten szabados tetszéséből, a sok változások, három rendben tűz miatt való megromlott, és sok rendbéli nagy mértékben való kárvallások által, azokat töllem többnyire mind elvette, mert csak a brassai nyolcz esztendeig való hosszas exiliumban hatezer forintoknál többet költöttem el a Rákocziai revolutióban, azonkívül tizenhétézer forintoknál több kárt vallottam a kuruczok prédálása miatt, Kálban laktomban menykő tüze miatt mindenem porrá ége, akkor vallottam kétezer forint érő kárt, azután a brassai szálláson pro securitale ott lévő javaimban a tűz miatt nagy károkat vallék, azután in anno 1718. abban az hallatlan drágaságban nagyajtai házam, minden épületeim mindenféle jók, feles gabonám, minden házi portékáim tűz miatt porrá lőnek, csak akkor vallottam háromezer forint érő kárt, s abban a nagy drágaságban, szükségben magam, gyermekeim és eselédeim intertentiójokra, nyolcz forinton járván egy köből búza, egy néhány száz forinttal kellett egész esztendeig gabonát vennem, úgy azután is, mikor három esztendeig majd semmi gabonám nem termett, kivált in anno 1738, 1739, a hallatlan nagy szükségben, éhelhalásban pénzes gabonával kellett házamat interteneálnom; káli s nagy-ajtai elégett épületeimet sok száz forintokkal készpénzzel kellett reperáltatnom. Idvezült első édes jó feleségem holta után a káli szőlőimben a bor igen szükön termett, kivált tíz esztendőktől fogva mindenkor pénzes borral éltem, sok izben, mind káli, mind nagyajtai házamnál béres ökreim, miuden szarvas marháim, méneseim eldöglöttek, legközelebb ezelőtt való esztendőben mind a magam marháim, szegény jobbágyaim szarvasmarhái nagy mértékben eldöglölvén felette nagy drágán kellett újabban mind béres ökrököt, mind borjas teheneket vennem; szekeres lovaik egyben rühösödtenek, elvesztenek, készpénzzel kellett azok helyébe más lovakat állítanom; a juhaim csaknem minden harmadik esztendőben megmetyesedtenek,

s eldöglöttének, azok helyébe néha három forinttal, néha husz sustákkal vettem más juhokat, költöttem eddig az esztendeig juhok vételére többet nyolczszáz forintoknál. Ezelőtt huszonhárom esztendővel egész faluból álló alsókőhei nevű hasznos jószágomtól cancellarius Kászoni János megfoszta, a melyben volt Isten után minden reménységem, és a melyből addig tisztességesen éltem, ide kellett beszorulnom nagyajtai kicsi oeconomiamból álló pusztás házamhoz, egy szóval soha Erdélyben rendemen való emberen olyan siralmas változások, nagy mértékben való kárvallások nem forogtak, mint én rajtam. Ezeken kívül a négy házas leányomat rendemen felül való nagy költséggel tisztességesen kiházasítottam, ha computálnák köntösöket, arany, ezüst, gyöngyös, köves, drága portékákat, s egyéb készületeket, melyeket nekik adtam, az ötezer forintokat superálja, azonfelül mindenik lányomnak külön-külön készpénzt négyszáz forintokat adtam. A nemességtől állított lovás regiment felállítására, az én háromszéki, udvarhelyszéki, marosszéki, ágostonfalvi jószágomért száz forintnál többet kellett expendálnom, és ezek szerint kifogytam már szintén minden belső értékemből.

A mi igen kevés bonumaim pedig ennyi sok romlásaim között megmaradtak, mivel valamim volt, s mi kevés most is vagyon, mindeneket idvezült jó uram s bátyám gróf Apor István udvarában tizenkét esztendeig laktam, és a thesaurarius officiumnak secretariusus lévén, esztendőnként szép fizetésem járt, éjjeli-nappali terhes szolgálattal ott kerestem, mind ifjú legény koromban, mind első feleségem Kun Ilonával laktomban usque ad annum 1704. continualtam az udvarnál való szolgálatot, eddig az utolsó vénségemig abból éltem, a mit ott kerestem, azóta pedig semmit sem kerestem, hanem költöttem, és valamiket zálogosítottam is mind Kálban, mind itt Nagy-Ajtán, mind szolgálattal keresett pénzen vettem, mert idvezült első feleségemről sem egy pénz, sem semmitféle portéka én reám nem maradt, úgy a mostani feleségem is egy pénzt a mostani házamhoz nem hozott, egyéb portékákat a miket hozott, mert szükségesnek tartottam feljegyezni, fel vagyon mind irva a veresbőri könyvben, és abból soha semmit magam szükségemre nem fordítottam, maga disponált belőle, a mint akarta. A mi megmarad azokban mind életemben, mind holtom után ötöt illetik. Az édes atyámról a mi maradt, az itt fel vagyon irva azon veresbőri könyvben, úgy a leveles ládámban is meg vagyon a divisionale a mint az édes atyámmal s testvéröcsémmel megosztottam, az édes atyámról sem maradt egy pénz is több egy ötös aranyból, kihez képest mint magam tulajdon szolgálattal keresett s ennyi sok siralmas változások között eddig megmaradt külsőimből a decretum continentiója szerint p. 1. tit. 5. et 57. szabados dispositio lévén, ilyen rendelést teszék.

2. A három házas leányaimat Szegedi Gábornét Máriát, Száva Sándornét Klárát, Henter Pálnét Zsuzsánát, rendemen felett tisztességesen kiházasítottam, bársony, selyem, posztó szoknyákkal, mentékkal, arany, ezüst, gyöngyös, köves és egyéb sok szép drága portékákkal, mindenféle egyet-másokkal, a mint külön-külön mindenik leányomnak micsoda egyet-másokat adtam, mind a veresbőrű könyvemben specificálva vannak, úgy a leveles ládámban a leveleim között hiteles nemes emberek subscriptiójuk s pecsétjek alatt írva vannak, azonkívül kiházasítások után adtam készpénzt Szegedi Gábornénak négyszáz forintokat, Henter Pálnak háromszázhetvenöt forintokat, melyekről is mind a három vejeimnek magok subscriptiójuk s pecsétjek alatt való obligatoriái megvannak a leveles ládámban, oly conditióval adtam pedig, hogy ha valamelyik leányom s attól való gyermekek meghalának, a vejeim tartoznak azt a pénzt a több életben megmaradott leányaimnak vagy azoknak successorainak készpénzül refundálni, és azt a pénzt akkor az én életben megmaradott gyermekeim magok között egyaránt oszszák fel.

3. Az a boldogtalan Henter Pálné leányom az urával együtt sok pénzzel tőlem csináltatott és neki adott mindenféle portékákat bolondul eltékozolta, elvesztegette, a melyek ezer forintoknál többet értek volna, nagy olcsón hirem nélkül eladta, úgy a háromszázhetvenöt forintokat is helytelenül elköltötték, maga bolondsága miatt vétképen elszegényedett; szánom, keserülöm, nem tehetek róla, akaratom ellen ment férjhez, azóta a sok keserőséget, búsulást gyalázatot szenvedtem miatta, tudja minden ember ebben a székben, eleget intettem szép szóval, haraggal, hogy jobbítsa meg magát, nem volt semmi haszna, én mindazáltal minden ellenem való vétkét örömet megbocsátom, sőt lelkemből kívánom az én jó Istenem könyörüljön rajta, adjon megtérő szívet, lelket neki, könyörüljön árváknál árvább szegény fiaim, gyámoltalanságokban viselje kegyelmes gondjokat; az édes fiamot is kérem s lelkére kötöm, ne hagyja azt a szegény asszonyt, segítse a mivel lehet, s ha úgy kívántatik, vegye maga mellé s tartsa el holtáig, a mely huszonöt forint hátra vagyon a négyszáz forintból ha én életemben meg nem adom, az én holtom után agya meg az enyimből, azokra a gyámoltalan gyermekekre legyen keresztyéni reflexióval, taníttassa, a kiknek is tanításokra s neveltetésekre hagyok száz forintot, ha megmaradnak, a mi kevés belső javaim most vannak, azokból; de azt a pénzt ne adja a fiam Henter Pálné kezében, hanem a fiam kezénél álljon s abból költsön szegényekre.

4. Negyedik leányomat Zejk Mózesnét idvezült lelkem Christinát rendemen felett való nagy költségemmel utolsó vénségemben házasítottam ki, micsoda szoknyákat, mentéket, arany, ezüst gyöngyös, köves, drága portékákat s egyéb egyetmásokat adtam neki,

mindazok specificálva vannak a veresbőrű könyvemben, úgy két nemes emberek subscriptiójok és pecsétje alatt a leveles ládamban. Többi között adtam gyöngyből fűzött kétféjű sas formát, melyet vettem volt készpénzzel hatvan forinttal. A feleségemnek levén tizen-nyolcz aranyból csinált arany láncza, azt a feleségemtől vettem meg tizennyolcz arannyal a leányom számára, ugyan a feleségemnek a maga hazul hozott jó féle gyöngyös arany bogláros pártáját vettem meg a leányom számára hatvan forinttal, ugyan a feleségemtől maga hazul hozott violaszín bársony szoknyáját vettem meg a lányom számára száz forinttal, egy új igen szép aranyos materiát csináltattam szegény leányomnak kétszáznegyven forinttal, velencei zöld bársony nyesttel béllet mentét adtam a magaméból, tizenhárom rend jóféle gyöngy nyakkravalót, aranyköves fülbevalót, ezüst aranyos övet, cláris övet, selyem sinor övet, bársony vállakat, szőnyeget, öreg bőr ládát, selyem paplant, selyem superlátot, lepedőket, vánkos héjakat, kendőket, előruhákat, lengyelországi vékony abroszokat, asztalkeszkenyőket, jóféle gyöngyös, aranybogláros gallért, egy arany szép medálliont, melyben négy öreg gyémánt van, egy gyémántos, egy rubintos arany gyűrűt, ezüst nyelű késeket, kalánt, sok egyébféle portékákat, mind a magaméból adtam s magam pénzzel vettem számára. Ezekon kívül a feleségem is adott neki a maga hazul hozta selyem szoknyáját vállastól, lepedőket, vánkosokat sok egyéb egyetmásokat, ugyan kiházásitása után készpénzt négyszáz forintokat, olyan conditióval, a mint a több lányaimnak, melyről való obligatoriája meg vagyon Zejk Mózes uramnak a leveles ládamban. Egy szóval csak a mit készpénzül erogáltam a leányom számára, ezer forintnál feljebb megyen és ez az utolszori kiházásitás üresíté meg az én ládámat a pénztől. Férjhezmenetele után három esztendőre meghala az én lelkem leányom mondhatatlan keserűségemre, egy kis árva József nevű fiacskája maradt, az én Istenem éltesse, nevelje, de ha megtalál halni (melyet az irgalmas Isten távoztasson) az édes fiamnak légyen gondja rája, hogy azt a négyszáz forintot Zejk Mózes uramtól az obligatoria szerint vegye meg a maga számára, ha pedig azt a kis gyermeket felneveli az édes fiam, azoknak a drága portékáknak s egyet-másoknak specificatióját annak idejében adja kezébe a szegény Józsefnek, hogy tudhassa, micsoda egyet-mások maradtak az édes anyja holta után, mert mindazok a négyszáz forintokkal együtt nem illetik Zejk Mózes uram mostani feleségétől leendő gyermekeit, hanem ötet concernálják egyedül.